

Ciència, sapiència i curiositat (de sant Bernat a Eiximenis)

Xavier Renedo

Francesc Eiximenis va ser, sens dubte, un dels intel·lectuals més cultivats i prestigiosos de la Corona d'Aragó, tot i que va escriure la major part de la seva obra en català, i no pas en llatí, la llengua sàvia per excel·lència. Eiximenis, que havia estudiat a algunes de les millors universitats d'Europa –Oxford, Tolosa de Llenguadoc i fins i tot potser París–, i que va escriure sobre gairebé tot, no podia oblidar-se de dedicar un racó de la seva vasta obra a parlar de la saviesa i a distingir-ne la falsa de la veritable. En un dels sermons que Bernat de Claravall va dedicar al *Càntic dels Càntics* hi ha una interessant reflexió sobre aquestes qüestions que, malgrat la seva brevetat, va ser àmpliament recollida i glossada pels moralistes escolàstics i pel mateix Eiximenis. Segons sant Bernat, «n'hi ha alguns que desitgen saber només per saber-ne més, i això no és res més que una curiositat d'allò més vulgar. N'hi ha d'altres que volen saber només per ser coneguts, i això també és una vanitat d'allò més vulgar [...] N'hi ha d'altres que desitgen saber per vendre la seva ciència, per exemple per aconseguir diners o honres, i això no és res més que un negoci vergonyós. Però n'hi ha d'altres que volen saber o bé per edificar els altres, i això és una caritat veritable, o bé per la seva pròpia edificació, i això rep el nom de prudència».¹

En el capítol 334 del *Primer del Crestià* Eiximenis va oferir als seus lectors una versió aparentment simplificada d'aquesta divisió que em sembla que és el millor punt de partida possible per parlar de la concepció eiximeniana de la saviesa.² Segons Eiximenis, hi havia tres tipus de savis: els que estudiaven no pas per ser bons homes, sinó per ser «cients»; els que estudiaven

per guanyar diners; i, finalment, els que estudiaven per conèixer i servir millor Déu. Els primers cometien un pecat d'orgull, ja que oblidaven Déu i es dedicaven en exclusiva a l'estudi del món. El seu afany de saviesa no era res més que vana curiositat, com va dir molt bé Bernat de Claravall:

E açò diu sant Bernat en un seu sermó així: Alguns són qui aprenen ciència no per tal que sien bons hòmens, sinó per tal que sien cients. E per tal aquesta ciència no els fa bé, ans així voler saber és curiositat, que vol dir que aital volent saber ensenya que l'hom és ergullós, car vol ésser tengut per cient. Altres n'hi ha qui volen ciència per tal que guanyen diners, e aquesta intenció és fort vil, car a aquests aitampoc s'aprofita la ciència. Han'hi altres qui volen saber per tal que sàpien e coneguen nostre Senyor, e les sues carreres e que li servesquen purament. E a aquests aprofita la ciència, car han ja, ans que aprenguen, la volentat aparellada de consentir a tota bona cosa que la ciència e l'enteniment los enseny de fer e de dir. Per què apar que malícia de la nostra volentat és raó que la ciència que havem no ens sia a profit de la nostra ànima.

Sant Bonaventura va comparar aquests homes que creien que aspiraven a la saviesa, però que en realitat només quedaven enlluernats per la superfície de les coses, amb les vespes, que fan cel·les com les abelles, però són incapaces d'omplir-les de mel, és a dir d'autèntica saviesa (Col·lacions sobre l'Hexaemeron, I, 9). El seu desig de saber no era res més que mera curiositat. Segons sant Bonaventura, dos exemples bíblics de savis d'aquesta mena eren Lucifer –i amb ell tots els altres àngels caiguts– i Adam, que, dominats tots dos per una curiositat sense mesura, van voler saber què passaria si desobeïen els manaments divins (Col·lacions I9, 4). En la seva Art de predicació, en

1. *Sermons sobre el Càntic dels Càntics*, 36. Tradueixo a partir de l'edició recollida a *les Obras Completas de San Bernardo*, publicades per la BAC (Bernat 1987: 520).

2. Cito sempre el *Primer del Crestià* segons l'edició incunable de Llambert Palmart (València, 1483).

canvi, Eiximenis proposa als predicadors —que prediquen per edificar els altres i són, per tant, un model d'autèntic savi cristià— que no menyspreïn cap sermó a causa de la ignorància del seu autor i posa com a exemple les abelles que, tot i ser un dels més minúsculs éssers alats, produeix un «producte dolcíssim i sense parió» (Renedo, en premsa). Eiximenis no diu que el predicador que sembla ignorant sigui més savi que molts intel·lectuals universitaris, però recomana de no menysprear els seus sermons.

Ciència, sapiència i diners

He escrit que la versió que Eiximenis va donar de la divisió de Bernat de Claravall és en aparença una simplificació perquè en realitat el que va fer el me-

noret gironí va ser adaptar-la a la seva època i a la visió que tenia dels perills que assetjaven cadascuna de les carreres que es podien estudiar en una universitat medieval. Efectivament, la curiositat o falsa saviesa pròpia dels 'cients' era, encara que Eiximenis no ho digui explícitament enlloc, pròpia de les facultats d'arts on s'estudiava la ciència o filosofia natural aristotèlica en tota la seva extensió, és a dir, traduint-ho en termes moderns, on s'estudiaven física, astronomia, zoologia, psicologia, fisiognomia i una mica d'ètica. L'enlluernament que podia provocar en els professors i, de retruc, en els estudiants la ciència aristotèlica era considerable, ja que, com assenyala Cesare Vasoli, oposava a un univers concebut com un entrellat de símbols i de revelacions eternes, interpretable amb els mateixos mètodes d'exegesi amb

Mapamundi del monestir d'Ebstorf, atribuït a Gervasi de Tilbury el 1234, de 3'5 m de diàmetre.

què es llegien les escriptures, la idea d'un cosmos natural autònom, subjecte a lleis pròpies i immutables i al marge d'intervencions sobrenaturals. Així, com diu Vasoli (1978: 442-43), «mentre es dissolia la certesa d'una única saviesa que compregués alhora totes les coses humanes i divines, creixia en el món dels doctes l'autoritat d'aquells llibres dels savis antics o infidels que sobretot els mestres de les facultats d'arts consideraven els veritables 'documents' de la seva saviesa, i que fins i tot els teòlegs han d'afrontar; ja sigui per combatre moltes de les conclusions que estaven en clar contrast amb la *littera* i el *sensus* de les escriptures, ja sigui per extreure'n aquelles doctrines que semblessin recuperables amb vistes a una interpretació ortodoxa».

Per tant, davant dels llibres antics d'Aristòtil i d'altres autors clàssics o pagans hi havia, per Eiximenis i per molts teòlegs medievals, el perill d'encuriosir-se per la vana aparença de les coses i oblidar-se de la seva essència i justificació: Déu. La profunda diferència, citada per molts de teòlegs i predicadors medievals, entre la 'ciència' curiosa dels filòsofs –que, per més lluny que arribés, mai no penetrava de debò en els secrets de l'obra de Déu– i la 'sapiència' veritable dels savis, amarada de devoció i de passió contemplativa, no feia res més que posar en evidència el contrast entre les desviacions i els límits de la ciència natural i els abismes de coneixement perdurable en què es podia enfonsar el bon savi cristià.

Per Eiximenis la ciència dels filòsofs podia convertir-se molt fàcilment en ciència vana i curiosa, que només buscava el saber pel saber i no pas per ser més bons cristians. La veritable saviesa cristiana, en canvi, era aquella, com explica Eiximenis en el mateix capítol 334 del *Primer del Crestià*, en què hi havia una entesa perfecta entre l'enteniment i la voluntat, de manera que la voluntat estimava allò que li proposava l'enteniment, «car totes les coses que volem, primerament les entenem, mas totes les coses que entenem no les volem». Quan la voluntat i l'enteniment es coordinaven hi havia saviesa, però quan l'enteniment es desentenia de la voluntat i es perdia pel seu compte en l'escorça de l'univers hi havia ciència mundana o vana curiositat. Aquesta és la diferència, segons una vella tradició medieval, entre la ciència i la sapiència.

Per què apar que la saviea que lo regent ha mester, ultra lo saber e astúcia, aporta amb si voler e inclinació a fer de fet ço que lo saber li ensenya e de posar-lo prestament en execució. E açò dóna a entendre aquest nom sapiència, qui vol dir saber amb sabor, car llavors l'hom sap amb sabor quan lo bé que veu

e coneix que es deu fer sap e vol de cor, e li plau e s'adelita de posar-lo en execució tantost com és temps e hora. E qui açò fa pròpiament és apellat savi. (Wittlin 1986: 70)

Vicent Ferrer explica el mateix en uns termes molt similars: «Què vol dir, bona gent, sapiència? Tant com saborosa ciència, que vol dir aïtant com haver devoció en la cosa que hom llig e entén [...] aquesta sapiència no és manifestada a molts, car fort pocs l'han, e aquells qui l'han null temps no la perden, ans diu, a la fi de l'actoritat, que els acompanya la sapiència, e va e està amb ells fins a l'esguard de la majestat de Déu. [...] E veus, bona gent, quina diferència ha entre ciència filosòfica e mundanal e sapiència, car sapiència no l'hagueren los filòsofs, mas hagueren ciència: saber e coneixeren 'primam causam esse', ço és Déu, mas no l'adoraren, ni el serviren ni li faeren oració, ni hagueren en ell devoció, així que hagueren ciència, mas no sapiència» (Perarnau 1985: 307-08).

En relació amb la ciència vana i curiosa Eiximenis no explica els exemples que d'altres predicadors, com ara Vicent Ferrer, solien usar per posar clarament en relleu que aquesta mena de saviesa tenia uns límits infranquejables, per bé que tingués la vana pretensió d'explicar-ho tot. Un d'aquests exemples és el del gran mestre de la filosofia natural: Aristòtil, malgrat tot el seu enorme cabal de ciència i de coneixements, no va ser capaç d'esbrinar l'origen d'un «ebulliment o elevament d'aigua», és a dir, d'una mena de brollador d'aigua, a Sicília i, desesperat, va acabar negant-se en el mar tot dient: «Aqua, quia non possum te capere, capias me» ('Aigua, com que no t'he pogut comprendre, acull-me en el tu si') (Perarnau 1985: 308). És gairebé segur que, uns quants anys més tard, Ausiàs March es referia a aquesta mena d'històries quan escrivia que

Als naturals no par que fer-se pusquen molts dels secrets que la deitat s'estoja, que revelats són estats a molts martres no tan subtils com los ignorants i aptes. (XVIII, 49-52)

L'Aristòtil de l'exemple de frare Vicent és un d'aquests filòsofs naturals incapaçs de penetrar de debò en els secrets de la natura, uns secrets que, en canvi, podien estar a l'abast, per la via de la revelació, de persones menys subtils però més devotes. Eiximenis, com Ausiàs March, no devia explicar aquestes històries perquè, per una banda, ja eren prou sabudes i, per l'altra, perquè el to reflexiu de les pàgines en què va parlar d'aquesta qüestió no era el més adequat per encastar-hi exemples d'aquesta mena.

Els que estudiaven per guanyar diners també estudiaven, encara que Eiximenis no ho especificués clarament en el passatge del *Primer del Crestià* que estic comentant, per ser famosos i per tenir poder. Com assenyala el menoret gironí, les matèries o, com diríem ara, les carreres que despertaven més l'ambició dels estudiants aleshores eren el dret i la medicina, i la que quedava més abandonada perquè no oferia tantes possibilitats de promoció era la teologia. Les queixes que podem llegir en el *Primer del Crestià* contra l'èxit desmesurat de les carreres de dret i de medicina –en certa manera l'equivalent, *mutatis mutandis*, de la crisi de les humanitats dels nostres dies– són un autèntic lloc comú de la cultura medieval com a mínim des de mitjan segle XI, és a dir, a partir del moment en què s'inicia, sobretot a la França i a la Itàlia del nord, la implantació d'una important xarxa d'escoles i es preparen les bases del renaixement del segle XII. Podríem citar moltes d'aquestes queixes, però amb unes quantes em sembla que n'hi haurà prou per veure l'origen de les observacions d'Eiximenis. Pels volts del 1050, Pere Damian ja denunciava la poderosa atracció que exercien sobre els joves estudiants, preocupats pel seu futur professional i atrets per l'esperança de poder trobar una bona feina en els tribunals civils i eclesiàstics, les escoles municipals de dret i notariat situades al nord d'Itàlia (H. Martin & B. Merdrignac 1999: 159-60). El 1163 el papa Alexandre III condemnava enèrgicament els monjos que abandonaven els seus convents per estudiar precisament les ciències del dret i de la medicina (Moulin 1991: 214). El 1219 el papa Honori III va prohibir l'ensenyament del dret a la universitat de París per por que restés estudiants a la teologia (Verger 1997:35).³ En el segle XIV podem citar, a part d'Eiximenis, les duríssimes queixes de Dante a la seva *Comèdia*:

3. Verger (1991:94) assenyala, però, una altra més que possible causa d'aquesta prohibició: la por que feia a Felip August, rei de França, l'ensenyament del dret imperial romà a París.

Francesc d'Assís predicant amb una creu i una Bíblia a les mans.

*Per questo l'Evangelio e i dottor magni
son derelitti, e solo ai Decretali
si studia, sí che pare a' lor vivagni.
A questo intende il Papa e' cardinali:
non vanno i lor pensieri a Nazarette,
là dove Gabriello aperse l'ali. (Paradiso IX, 133-38)*

[Per això l'evangeli i els grans doctors són deixats de banda i només s'estudien els decretals, tal com es veu als marges dels llibres. Aquesta és la preocupació del papa i els cardenals: els seus pensaments no es dirigeixen cap a Natzaret, allí on Gabriel obrí les ales.]

Dante es queixa que fins i tot l'Església oblidava l'estudi dels evangelis i dels sants pares, és a dir, de la teologia, per preocupar-se només de guanyar diners amb el suport de la seva poderosa xarxa de juristes i canonistes. A principis del segle xv Vicent Ferrer repetia sovint en els seus sermons queixes en el fons no massa diferents, tot i que menys directes, de les de Dante:

És gran lo testimoni de la Santa Escripura, e no hi ha major testimoni, entesa catòlicament. E per ço seria necessari al mon que es donassen a la Santa Escripura, a la Bíblia, que no havem altres raons a defendre'ns d'Antexrist, del Vell Testament argüir, o del Novell a respondre. Ara fos així, plagués a Déu! Uns se donen a lleis e a canones per haver diners, e de la Bíblia ningú no se'n cura. En joventut s'hi deuria hom metre. (Sanchis Sivera 1927: 114)

Les paraules que acabem de llegir es van pronunciar durant la campanya de predicació que frare Vicent va dur a terme a la ciutat de València durant la quaresma de 1413, és a dir, quan encara era ben viu

el Cisma d'Occident. Eiximenis feia quatre anys que havia mort, però ben segur que hagués estat d'acord amb les observacions sobre la necessitat de conèixer bé les sagrades escriptures en la lluita contra l'Anticrist en uns temps tan difícils, des del seu punt de vista, com els que vivien i els que s'acostaven.

Aquestes queixes responien a una realitat que, per raons diferents, no satisfia Pere Damiani, Alexandre III, Dante, Vicent Ferrer o Eiximenis. La carrera de dret –i, dins del dret, en primer lloc el civil i en segon el canònic– oferia unes perspectives econòmiques i de promoció personal extraordinàries als estudiants. Sens dubte, la possibilitat d'incorporar-se –i fer-hi carrera!– a l'administració civil dels estats o a l'eclesiàstica, fins i tot abans d'acabar els estudis, era molt sovint un esquer massa seductor com per fer desaparèixer qualsevol desig d'estudiar teologia. El moment era, indiscutiblement, propici: tant els estats, que estaven consolidant la seva estructura jurídica i administrativa, com la pròpia Església, que sempre n'havia necessitat, de juristes, però que aleshores en tenia més necessitat que mai per defensar, per exemple, els seus drets

Classe de gramàtica en una escola de principis del segle xv (miniatura d'un manuscrit del *Livre des propriétés des choses* del franciscà Bartomeu l'Anglès, British Library, Ms. Royal 17 E. III, f. 36).

contra els estats naixents o per lluitar contra els heretges, oferien moltíssimes oportunitats als estudiants de dret. Les jerarquies eclesiàstiques eren plenes, per tant, de juristes. Segons Jacques Verger (1991: 135) en el període que va del 1309 al 1376 dels cent trenta-quatre cardenals que va tenir l'Església, seixantasis tenien títol universitari. I d'aquests seixantasis la immensa majoria —un 71%— eren precisament juristes, mentre que només un 28% havia cursat estudis de teologia. Segons Verger, entre els funcionaris de l'administració eclesiàstica el percentatge de juristes encara era més alt. En aquest estat de coses ningú no es podrà sorprendre que, per posar un altre exemple molt significatiu, a l'Estudi d'Avinyó entre els anys 1430 i 1478 hi hagués deu vegades més estudiants de dret que no pas de teologia (Martin & Merdrignac 1999: 266). Eiximenis es refereix a aquesta situació quan, també en el capítol 331 del *Primer del Crestià*, fa aquesta observació:

què pot ésser que comunament los teòlegs no són molt reputats per aquells qui regeixen hui principalment la santa Esgleia, ans comunament són pus promoguts e exalçats aquells qui entenen en dret canònic e civil? Pren-te'n exemple comunament entre los cardenals e veuràs que és molt que hi haja dos o quatre teòlegs, e tots los altres són juristes. Així mateix a un bisbe que veges de gran bisbat que sia teòleg, ne veuràs infinits d'altres qui no saben punt de teologia.

La queixa d'Eiximenis, tot i genèrica, és un resum perfecte de la situació. Eiximenis fins i tot va gosar anar més enllà i en el mateix capítol del *Primer del Crestià* es va atrevir a plantejar el problema que podria provocar el fet que «lo papa serà hom sens grans lletres e, emperò, presumirà de difinir grans dificultats teològiques amb consell de cardenals, qui saben aitan poc de teologia com ell mateix», és a dir el problema provocat per un papa i uns cardenals que, sense saber gaire bé res de teologia, podien veure's obligats a resoldre qüestions teològiques. La resposta que va donar Eiximenis a aquest problema és molt diplomàtica: per una banda va afirmar que tot el que fa el Papa «prudentment ho fa e sàvia, segons que fer-se deu» i que, per tant, les dificultats i problemes teològics en realitat només les resolien els teòlegs; però, per l'altra, va criticar durament els canonistes que, sense saber gaire res de teologia, gosaven usurpar el paper dels teòlegs i dictar sentència.

Eiximenis tenia clara consciència de les causes d'aquest problema i, a partir de l'al·lusió a un poema llatí presenta la situació com una batalla entre les

ciències que podríem anomenar *pro pane lucrando* i les ciències que ell mateix anomena *de pane quaerendo*. Les ciències *pro pane lucrando* eren, evidentment, el dret i la medicina, mentre que les ciències que ploraven la seva decadència eren les arts liberals i la teologia, que havien a «mendicar lo pa» perquè tant els seus mestres com els qui les estudiaven tenien moltes dificultats per guanyar-se dignament la vida.

Un poeta, emperò, qui s'apella Facet hi assigna raó en especial per què los hòmens del món qui volen estudiar més amen estudiar dret que teologia, ne la santa Escripura ne les altres arts particulars. E diu així: «Ars plorat et cetera.» La sentència dels versos és aquesta: que les arts menors, així com són gramàtica, e lògica, e retòrica e semblants ploren, ço és donen raó de plorar a aquells qui les estudien e les lligen tostamps. E açò per tal car no se'n fan rics hòmens, car dien que no són sinó ciències «de pane quaerendo», que vol dir que amb aquelles ciències han a mendicar lo pa, mas no ho fa així la ciència de dret o de medicina, car fan llurs deixebles grans rics hòmens en poc de temps. E açò per tal car aitals hòmens tot hom los ha mester, per què tot hom los dóna. E per tal quant la santa Escripura ensenya menysprear diners, e lo món e açò que los hòmens del món cerquen, volen e desigen, per tal negun no es cura d'apendre teologia, ne d'oir la santa Escripura, jatsia que sia així alta e excel·lent.

Lamento no haver estat capaç de localitzar l'origen d'aquest curiós lament contra la decadència de les arts liberals que Eiximenis atribueix a un poeta anomenat Facet. Sigui com sigui, la glossa eiximeniana dels versos que començaven «Ars plorat» és prou clara: les arts liberals, propedèutiques a l'estudi de les sagrades escriptures, i la teologia ploraven el seu fracàs en un món a qui només l'interessaven les ciències lucratives. Una vintena d'anys més tard Eiximenis tornarà a repetir aquestes queixes, encara que sense citar ni el poeta anomenat Facet ni el seu poema, al principi del *Pastorale*. Com que es tracta d'un text llatí destinat als eclesiàstics, les crítiques en aquest cas estaven adreçades en exclusiva als clergues que deixaven de banda la teologia per estudiar dret canònic i dret civil. La situació, per tant, no havia canviat.

Contra els teòlegs professionals

Hi havia també una via per guanyar fama, diners i poder fins i tot amb l'estudi d'una disciplina com la teologia. Aquest era el cas dels frares que, després

Libreria medieval de la catedral de Hereford (Anglaterra).

d'una brillant carrera acadèmica en universitats estrangeres, tornaven a casa i buscaven de seguida un càrrec a l'ombra dels poderosos. Les queixes eiximenianes, expressades sobretot en el *Terç del Crestià*, contra els intel·lectuals que, oblidant-se de Déu, es vantaven de l'agudesa del seu enteniment, de la seva bona memòria, de la seva ciència o de la bellesa dels seus llibres i dels seus escriptors són una crítica prou evident contra aquesta mena d'intel·lectual superb i fals. Vicent Ferrer explicava de vegades en els seus sermons una mena d'exemple que en for-

ma narrativa il·lustra molt bé aquesta situació: un religiós viu plàcidament en el seu convent «tenint e servant la regla» i sense haver de cavar i llaurar, però de sobte el diable, per impedir que continuï per aquest camí de perfecció, el comença a temptar amb paraules com aquestes: «Si tu podies anar a l'estudi de París, que estudiasses e fosses gran mestre, e puix que fosses confessor del rei, series haüt per gran mestre, puix per aventura pories estar bisbe. Amb aquesta saviea ve'l-vos mort e via a infern!» (Schib 1977: 45).

Potser el punt culminant d'aquesta crítica es troba en el capítol 694 del *Terç del Crestià*, en què s'ataca la proliferació de títols atorgats a persones que no se'ls mereixien, perquè no tenien ni els coneixements ni la dignitat suficient per guanyar-se'ls, però que «han amics o diners»:

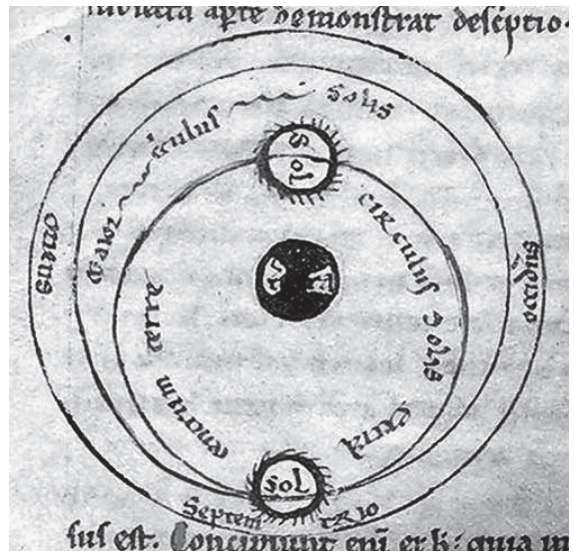
E açò és hui gran abusió en lo món, que doctorats e magisteris se donen llargament a hòmens ignorants si han amics o diners. E açò és manifest senyal que aquells qui així ho donen aitals graus han poc amb Déu, car no pensen los grans mals qui es segueixen d'aitals exaltacions, car primerament n'és Déu fort deshonorat en quant les sues altees e pregonees se comanen als cecs e als muts, ço és als hòmens bestials e ignorants. Segonament, ne reeben los graus e dignitats grans minves qui solien ésser davant lo poble de Déu en gran reverència, e ells aporten-los per esta via a gran menyspreu de tota res. Reeben encara per açò gran dejecció los estaments e religions d'on són aitals doctors e mestres, car, com ells hagen amb Déu poc, segueixen les vies del món pompàtiques e malastrugues per moltes altres raons que no cal ací dir, e negú no els gosa rependre, e los altres prenen eximpli de llur mala vida e així de poc en poc ve la religió a gran decaïment e, finalment, tot, o en gran partida, és imputat a quell o a aquells malvats qui los graus han dats a aitals hòmens malastrucs e dolents.⁴

Aquesta «gran abusió», per usar les mateixes paraules del text que acabo de reproduir, tenia, segons Eiximenis, uns efectes devastadors, ja que, per una banda, «molts animats a saber perden tota l'afeció de treballar en estudi quan veen los ignorants exaltats en grans científics», i, per l'altra, «lo grau que a molts se dona ja perd sa dignitat, com diga lo poeta *Omne rarum preciosum*». Amb altres paraules, amb aquesta situació es donava mal exemple i es degradava el prestigi de la institució universitària.

Llegint aquests capítols és inevitable pensar en les famoses estrofes del *Llibre dels bons amonestaments* d'Anselm Turmeda, un altre franciscà, per bé que amb una trajectòria molt diferent de la d'Eiximenis, en què es canta l'enorme poder i influència dels diners, capaços de fer «honor a molt badoc,/ a qui diu 'no' li fan dir 'hoc'./ Vejats miracle!» i, fins i tot, capaços d'aconseguir, «si molts n'hauràs», ja no un bisbat per l'interessat, sinó fins i tot el propi papat. Evidentment

4. Cito sempre el *Terç del Crestià* segons la meua edició de treball.

Turmeda estava reproduint un tòpic divulgadíssim en la literatura medieval, però també se l'estava fent seu, com podrem veure si llegim aquestes estrofes al costat del fals elogi dels frares mallorquins que Turmeda posa en boca de la reina de Mallorca en les *Cobles de la divisió del regne de Mallorques*. Molts d'aquests frares van fer brillants —almenys en aparença— carreres universitàries, sovint generosament subvencionades per la casa reial o pel Consell de l'illa, i de tornada van aconseguir càrrecs importantíssims, com ara bisbats, arquebisbats, càtedres de teologia i places de confessor de reis i reines. I almenys un d'ells, encara que Turmeda no ho digui, estava implicat en un cas de compravenda de títols universitaris a la Sorbona.⁵ Per tant, em sembla que el tòpic, indiscutiblement, hi

Mapa d'astronomia de principis de segle XII on s'il·lustra la teoria de rotació solar al voltant de la Terra (*Dialogus contra iudeos* de l'escriptor, teòleg i astrònom hebreu Pero Alfonso o Moisès Sefardí).

és, però que a la vegada Turmeda, i també Eiximenis, se'l feien seu parlant des de la seva pròpia experiència personal.

Llegint aquests capítols també costa de no pensar en el *De triplici statu mundi*, sobretot si es creu que Eiximenis va ser de debò l'autor d'aquest text profètic. El primer dels indicis que es presenten en aquesta obra de la imminència de la fi dels temps són les pompes mundanes en què vivien aleshores

5. Turmeda potser no ho diu perquè dona per suposat que tothom ho sabia. Analitzo més a fons totes aquestes qüestions en un treball en premsa sobre les *Cobles* de Turmeda.

molts d'eclesiàstics. No es parla en aquest text de compravenda de títols universitaris ni de la recerca a qualsevol preu de càrrecs prestigiosos com a exemples d'aquestes vanitats pompàtiques, però és evident que els menjars exquisits, les robes cares i els luxes cortesans poden ser una conseqüència d'haver accedit al poder, eclesiàstic o fins i tot civil, d'aquesta manera.

Eiximenis, com a bon franciscà i també com a persona que, malgrat tot, no ignorava el dret canònic, partia de la base que la ciència és un do de Déu i, per tant, ni es podia vendre ni es podia comprar. Precisament per això insistia tant en l'oració com una via per aconseguir la saviesa i per la mateixa raó criticava, com acabem de veure, no la compra de la saviesa, sinó la compra de títols que acreditaven una saviesa que en realitat no es tenia. A propòsit d'aquesta qüestió va citar en el capítol 187 del *Dotzè del Crestià* els exemples clàssics dels grans filòsofs del passat que «la primera cosa que feien era o que renunciaven a les riqueses o, si les retinguessen, posaven terme a no ajustar-ne pus, mas que de les seues se ajudassen per aprendre saviesa e per ésser grans filòsofs» (Renedo 2005: 404). Un d'aquests exemples és el del filòsof Anaxàgores, satisfet de veure les seves «possessions dissipades» perquè, si les hagués fet prosperar, no s'hauria pogut dedicar en cos i ànima al cultiu de la filosofia (Renedo 2005: 408).⁶

Eiximenis no es va oblidar tampoc de recordar als seus lectors que, perquè tothom pogués tenir dret a l'ensenyament, calia que tant l'Església com les autoritats civils es preocupessin que els mestres de les escoles catedralícies i religioses i els de les escoles municipals no cobressin res dels seus alumnes, cosa que volia dir que l'Església, els prínceps i els ajuntaments havien «d'assignar provisió als dits lligents per tal que no els calla res rebre dels pobres escolans a qui ensenyen» (Renedo 2005: 27). Per una banda, els mestres no havien de cobrar la seva ciència –a tot estirar podien cobrar per l'esforç que havien de fer per transmetre-la, com s'explica en el bell article de Post, Giocarinis i Kay (1955). Per l'altra, els alumnes havien de rebre de franc, com a do de Déu que és, la ciència i no havien de pagar ni pels coneixements que havien après ni, encara menys, obtenir el títol no a cops de talonari, sinó de bossot carregat de monedes.

6. L'exemple d'Anaxàgores és molt semblant al de Crates el Cínic que, entre molts d'altres, expliquen Vicent Ferrer, el franciscà de Castelló d'Empúries Joan Pasqual i Ausiàs March (XVIII, 41-44).

Al·legoria de la Gramàtica, gravat del *Congestorium artificiosae memoriae* (Venècia 1533) del dominic Johannes Romberch.

Per Eiximenis, en definitiva, els diners i el poder corrompien la saviesa. Per això citava com a exemple que l'afany de diners no s'avenia amb la recerca de la veritable saviesa el fet que el fals savi no comprava llibres, «car aital tots temps que ell no despena en ajustar té per perdut, e tot diner que ell pos en bons llibres té per perduts –basta-li que, si ha a llegir un poc, que n'haja de manlevats–» (Renedo 2005: 404). En el capítol 728 del *Terç del Crestià* també criticava el cas contrari, és a dir quan l'avarícia es transformava en supèrbia, a propòsit dels lletrats que feien ostentació dels «molts llibres» que tenien, embellits amb precioses caplletres daurades, i de les belles rodes d'estudi dels seus escriptors. Contra aquests exemples d'avarícia o de supèrbia tenyits de falsa saviesa contrastava poderosament el bell consell que Eiximenis atribueix als «pares sants passats», però que en realitat sembla inspirat en la *Carta als clergues* de Francesc d'Assís. Eiximenis recorda al lector que cal tractar amb la màxima reverència tot llibre diví, i fins i tot li recomana que, si troba per terra fulls o trossos de paper o de pergami escrits, els reculli i els col·loqui en «qualque lloc honest», on no poguessin ésser trepitjats ni fets malbé:

E sàpies que los pares sants passats nos ensenyaren que, si anant o estant, trobàvem algunes cèdules o trossos de cartes escrites, que amb tota diligència les llevàssem de terra e les posàssem en qualque tronc o honest lloc on no poguessen ésser calcigades ne malmenades, per tal que si per ventura lo nom del Salvador fos aquí escrit, o qualque paraula santa, que no estigués deshonradament, ans fós tractat tot amb reverència e honor.

Segons Eiximenis, l'autèntic savi era aquell en qui el desig de saber no estava alimentat per la vana curiositat o la igualment vana esperança d'aconseguir diners i poder, sinó per la voluntat de conèixer millor Déu i que aquest coneixement fos profitós per un mateix i pels altres. No es tractava, com deia Bernat de Claravall, de saber per saber, o de conèixer per ser conegut i, de retruc, per tenir poder, sinó de saber per servir Déu, els altres i un mateix. Des d'aquesta perspectiva cal entendre totes les crítiques a la ciència temerària, que, com deia sant Pau (1 Cor 8,1), infla, i també la defensa de la humilitat i de la vida contemplativa com a vies per aconseguir la saviesa veritable que es poden llegir diversos cops en tota l'obra d'Eiximenis. Com a mostra d'aquest esperit es pot citar l'exemple del framenor que va aprendre més en una nit «orant nostre Senyor après lo tabernacle de l'altar, estant agenollat davant lo preciós cos de Jesucrist, que no féu en cinc anys que havia estudiat a París», reproduït en el capítol 326 del *Primer*.

Potser l'exemple més il·lustratiu que es pot esmentar és un que s'explica en el *Dotzè del Crestià* i que està protagonitzat per Robert d'Anjou, rei de Nàpols (circa 1278-1343), casat amb Constança de Mallorca, la filla de Sanç I de Mallorca. Robert d'Anjou, amic de Petrarca i persona d'una cultura considerable, era, com la seva dona, un gran protector dels franciscans. Eiximenis no podia no simpatitzar-hi i potser per això el va convertir en el protagonista d'un exemple on encarna alhora la humilitat i l'aspiració a l'autèntica saviesa pròpia de l'orde franciscà:

Diu-se del rei Robert de Sicília que, com fos gran clergue en cascun art, emperò tostemps parlava paraules comunes en lo pus grosser estil que podia, així que hom qui el veés parlar no es pensara que ell sabés res. E, interrogat per què ho feia, respòs que per tal que no caugués en ultracuidament ne n'hagués fama, car Déu e hòmens avorreixen l'hom entrecuidat. (Wittlin 1987: 120)

Robert d'Anjou, tot i ser un home savi en moltes disciplines, va triar de parlar de la forma més humil possible perquè ningú no es pensés que era un savi presumptuós, només preocupat per les vanes curiositats o per fer ostentació dels seus coneixements estèrils. Hi ha una frase, gairebé un aforisme, d'Agustí d'Hipona que Eiximenis solia citar per atacar les desviacions de la ciència mal orientada: *Melior est fidelis ignorantia quam temeraria scientia*. De Robert d'Anjou —i de molts savis franciscans o influïts pel franciscanisme com ell— Eiximenis podia haver dit que era millor la ciència fidel i humil que la ignorància temerària, perquè la ciència que, per una banda, es perdia en curiositats excessives i s'oblidava de Déu i, per l'altra, la ciència que només era un mitjà per la promoció de qui la posseïa no eren res més, per Eiximenis, que manifestacions de la ignorància més temerària. La veritable saviesa, per sant Bernat de Claravall i per Eiximenis, era la que es destinava a edificar els altres o a edificar-se a un mateix.

Miniatures al·legòriques de la Gramàtica (Unibibliotek de Salzburg, M III, f. 36).

Bibliografia

- BERNAT DE CLARAVALL, 1987: *Obras completas de san Bernardo. Edición bilingüe. V. Sermones sobre el Cantar de los Cantares*, edició a cura dels monjos cistercencs d'Espanya, Madrid: Editorial Católica (BAC, 491).
- HAUF, Albert (ed.), 1980: «El De Triplici Statu Mundi de Fr. Francesc Eiximenis O.F.M.», in *Miscel·lània Aramon*, II, Barcelona: Curial, pp. 265-283.
- MARTIN & MERDRIGNAC, 1999: Hervé Martin i Bernard Merdrignac, *Culture et société dans l'Occident médiéval*, París: Ophrys (Collection Synthèse et Histoire).
- MARTÍNEZ CHECA, Montserrat (ed.), 1994: «Francesc Eiximenis, *Pastorale*. Edició i traducció», Tesi doctoral dirigida pel Dr. José Martínez Gázquez, Bellaterra: UAB.
- MOULIN, Leo, 1991: *La vie des étudiants au Moyen Age*, París: Albin Michel (Bibliothèque Albin Michel de l'histoire).
- PERARNAU, Josep (ed.), 1985: «La compilació de sermons de sant Vicent Ferrer de Barcelona», Biblioteca de Catalunya, ms. 477», ATCA 4, pp. 213-402.
- POST, GIOCARNIS & KAY, 1955: Gaines Post, Kimon Giocarinis i Richard Kay, «The Medieval Heritage of a Humanistic Ideal: "Scientia donum Dei est, unde vendi non potest"», *Traditio*, XI, pp. 195-234.
- RENEDO, Xavier (ed.), 2005: F. Eiximenis, *Dotzè Llibre del Crestià. Primera part, volum primer*, Girona: Universitat i Diputació de Girona (OFE, 1).
- RENEDO, Xavier (ed.), en premsa: Francesc Eiximenis, *L'art de predicació al poble*, traducció, estudi i anotació de Xavier Renedo, Vic: EUMO, (Textos pedagògics, 47).
- SANCHIS SIVERA, Josep (ed.), 1927: *Quaresma de sant Vicent Ferrer predicada a València el 1413*, Barcelona: Institució Patxot.
- SCHIB, Gret (ed.), 1977: Sant Vicent Ferrer; *Sermons. Volum quart*. Edició de Gret Schib, Barcelona: Barcino (ENC, col·lecció B, 7).
- VASOLI, Cesare, 1978: «La cultura dei Mendicanti», in *Le scuole degli ordini mendicanti (Secoli XIII-XIV)*, Todi: Centro di Studi sulla spiritualità medievale, pp. 437-470. (Covegni, XVII).
- VERGER, Jacques, 1991: *Le Università nel Medioevo*, Bolonya: Il Mulino.
- VERGER, Jacques, 1997: *Les gens de savoir en Europe a la fin du Moyen Age*, París: Presses Universitaires de France.
- WITTLIN, Curt (ed.), 1986: F. Eiximenis, *Dotzè llibre del Crestià. Segona part, volum primer*, Girona: Col·legi Universitari i Diputació de Girona (OFE, 3).
- WITTLIN, Curt (ed.), 1987: F. Eiximenis, *Dotzè llibre del Crestià. Segona part, volum segon*, Girona: Col·legi Universitari i Diputació de Girona (OFE, 4).

Un mestre i els seus alumnes al segle XIV (Lió, Bibliothèque Municipale, ms. 374, f. 1r).